

De dagbladkritiek van vóór en ná Merlyn. Verschillen tussen de literatuurkritische praktijk in 1955 en 1975

MARIEKE VERMEULEN

mariekevermeulen@gmail.com

ABSTRACT

This study investigates the differences between literary reviewing in the Dutch newspapers before and after the literary magazine *Merlyn*. The reason to do so is the claim of many scholars that *Merlyn* influenced literary reviewing in the Netherlands, more specifically the kind of value judgments literary critics make. To find out whether this specific influence on the judgments is a myth or not, the reviews in the newspapers before and after *Merlyn* have been examined. The value judgments in prose and poetry reviews that appeared in *Het Parool*, *de Volkskrant* and *Trouw* in two reference years (1955 and 1975) were collected and categorized in order to make a comparison. The analysis shows several differences between 1955 and 1975 that may be interrelated with *Merlyn*. Although, of course, the differences found cannot be attributed to *Merlyn* solely, this study seems to confirm the idea that *Merlyn* influenced literary reviewing in the newspapers.

KEYWORDS

literary criticism, reviewing, literary evaluation, *Merlyn*

INLEIDING

‘De vaak voorbeeldige leesdemonstraties van “Merlyn” zullen er hopelijk toe leiden dat in de literaire kritiek veel vaker dan voorheen het aksent [sic] op de tekst als centraal punt van ontleding en beschouwing zal worden gelegd.’¹ Deze uitspraak van Anton Claessens is afkomstig uit een artikel over het literaire tijdschrift *Merlyn*. Hij schreef het in 1967, een jaar nadat de laatste aflevering van het tijdschrift was verschenen. Claessens spreekt de wens uit dat, door de invloed van *Merlyn* op de literaire kritiek, veel vaker de tekst als uitgangspunt zal worden genomen. Zijn uitspraak roept de vraag op of de dagbladkritiek

¹ Anton Claessens, ‘Literaire kritiek in Nederland: *Merlyn* (1962-1966).’ *Ons erfdeel: kultureel tijdschrift voor Zuidvlaamse werking in Vlaams-Nederlands-Suidafrikaanse samenwerking* 10, 1967, 112-117 (117).

van voor *Merlyn* verschilt van de dagbladkritiek van na *Merlyn*. De vraag of dat het geval is, staat centraal in dit artikel.²

Merlyn werd in 1962 opgericht door Kees Fens, J.J. Oversteegen en H.U. Jessurun d'Oliveira. Het blad heeft vier jaargangen bestaan; tussen 1962 en 1966 werden 24 nummers gepubliceerd. In *Merlyn* werd veel aandacht besteed aan de analyse van literaire teksten en de oordeelsvorming op basis daarvan: 'De redactie van *Merlyn* zal uitgaan van het principe dat het behandelde object het einddoel dient te zijn voor de beschouwer, niet het toevallige startpunt van weinig ter zake doende betogen'³, aldus de omschrijving van deze ergocentrische methode in het eerste nummer van *Merlyn*. De vermeende invloed van het tijdschrift wordt vaak gezien als een inhaalmanoeuvre ten opzichte van het buitenland. Opvattingen die in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw internationaal waren ontwikkeld, werden door *Merlyn* in Nederland bekend gemaakt.⁴ *Merlyn* zou het ergocentrisme in de Nederlandse literatuurbeschuwing hebben geïntroduceerd. De tekstgerichte benadering en grondige analyse op basis van 'close reading' deden een frisse wind waaien in de literatuurkritiek. Aan *Merlyn* werd al snel een behoorlijke invloed toegedicht. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de titel van het rapport dat verscheen ter begeleiding van een symposium dat op 6 mei 1976 werd georganiseerd in Nijmegen. De titel *De Nederlandse dag- en weekbladkritiek sinds Merlyn* veronderstelt een breekpunt in de literaire kritiek, waarvan *Merlyn* de oorzaak is.⁵

Pas de laatste jaren is er een aantal artikelen verschenen waarin deze reputatie wordt gerelativeerd. Zo heeft Sonja Kobus laten zien dat het beeld dat er van *Merlyn* en zijn literatuurkritische methode bestaat incompleet is. Ze brengt verschillende punten aan het licht 'die tot nog toe in de kritiek op het tijdschrift niet of zeer eenzijdig aan de orde zijn gesteld.'⁶ Er is minder verwantschap tussen het gedachtegoed van het New Criticism en *Merlyn* dan vaak wordt verondersteld. Kobus verwoordt het verschil als volgt:

Waar de New Critics een monolitische literatuuropvatting postuleerden is vanuit de Merlinistische benadering, zeker wanneer men aandacht besteedt aan de door de kritiek nauwelijks genoteerde opmerkingen over het lezen en de literaire ervaring, een veeleer 'pluralistische' literatuuropvatting te destilleren.⁷

Kobus is niet de enige die heeft geconstateerd dat er verschillen bestaan tussen het beeld dat van *Merlyn* is ontstaan en de werkelijke gepropageerde leesstrategie in het tijdschrift. 'Van *Merlyn* is in de literaire kritiek én in de academische onderwijspraktijk een kari-

² Voor een uitgebreide weerslag van dit onderzoek, inclusief de kwantitatieve resultaten, verwijs ik naar mijn MA-scriptie: M. Vermeulen, *Een kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar de verschillen tussen de literatuurkritische praktijk van vóór en ná het tijdschrift Merlyn*. Radboud Universiteit, 2010.

³ Kees Fens, H.U. Jessurun d'Oliveira en J.J. Oversteegen, 'Ter inleiding.' *Merlyn* 1, 1962, 1-2 (2).

⁴ Ton Anbeek, 'De betekenis van *Merlyn*.' *Nederlandse letterkunde* 6, 2001, 1-12 (1).

⁵ Herman Verhaar, 'Aantekeningen over literatuurkritiek (I).' *Tirade* 20, 1976, 276-287 (279).

⁶ Sonja Kobus, 'Voorbij "Merlyn" en formalisme: een niet-ingeslagen weg?' *Spektator Groningen* 24, 1995, 103-119 (113).

⁷ *Ibid.* (105).

katuur gemaakt’, aldus Vaessens in zijn artikel ‘De mythe van *Merlyn*. ‘Merlinisme’ in literatuurkritiek en -onderwijs.’⁸

Ton Anbeek laat in zijn artikel ‘De betekenis van *Merlyn*’ zien dat er in verband met *Merlyn* niet gesproken moet worden van een inhaalmanoeuvre. Hij bestudeert studies en recensies die verschenen zijn in *De Nieuwe Taalgids* in de periode 1918-1963 en komt tot de conclusie dat er in de loop der jaren een verschuiving heeft plaatsgevonden van de biografie van de auteur in relatie tot het werk naar de vorm van het werk.⁹ Hij stelt: ‘Duidelijk is dat er in 1953 al heel wat onderzoekers zijn die afstand genomen hebben van de traditionele leven-werk-benadering.’¹⁰ Er kan geen sprake zijn van een inhaalmanoeuvre, want toen het eerste nummer van *Merlyn* in 1962 verscheen, was ‘de ergocentrische aanpak aan de universiteiten in feite al geaccepteerd.’¹¹ Anbeek is van mening dat de grote verdienste van *Merlyn* is dat het tijdschrift de nieuwe aanpak naar buiten heeft gebracht. Het tijdschrift heeft een brug gevormd tussen de academische literatuurbeschouwing en de dag- en weekbladkritiek. Niet toevallig is dat nu juist één van de bedoelingen van de redacteurs van *Merlyn*: ‘het [*Merlyn*] kan óók nog een noodzakelijke brug vormen tussen universitaire literatuurbeschouwing en dag- en weekbladkritiek, die op het ogenblik niet de minste notitie van elkaar nemen.’¹²

Het bovenstaande laat zien dat niet duidelijk is of *Merlyn* wel of niet voor veranderingen in de literaire kritiek heeft gezorgd. Ditzelfde concluderen Nel van Dijk en Susanne Janssen in hun artikel ‘De reuzen voorbij. De metamorfose van de literaire kritiek in de pers sedert 1965’:

Nader onderzoek zal moeten uitwijzen hoe *Merlyn* en de veranderingen die sinds de tweede helft van de jaren zestig zijn doorgevoerd in de universitaire letterencurricula de praktijk van critici in de dag- en weekbladpers nu eigenlijk precies hebben beïnvloed. Vanuit literatuurwetenschappelijke hoek zijn hierover tot dusver niet meer dan algemene, nauwelijks gefundeerde stellingen geventileerd [...].¹³

In dit artikel tracht ik de rol die *Merlyn* heeft gespeeld in de literaire kritiek nader te definiëren. Lange tijd was het beeld van *Merlyn* als de grote vernieuwer op het gebied van de literatuurkritiek dominant. Er zou sprake zijn van een breuk, wat veronderstelt dat recensies van voor *Merlyn* verschillen van recensies van na *Merlyn*.

⁸ Thomas Vaessens, ‘De mythe van *Merlyn*. “Merlinisme” in literatuurkritiek en -onderwijs.’ In T. van Deel, M. Mathijssen en G. de Vriend (red.), *Kijk op kritiek: essays voor Kees Fens*. Amsterdam 2004, 170-185 (177).

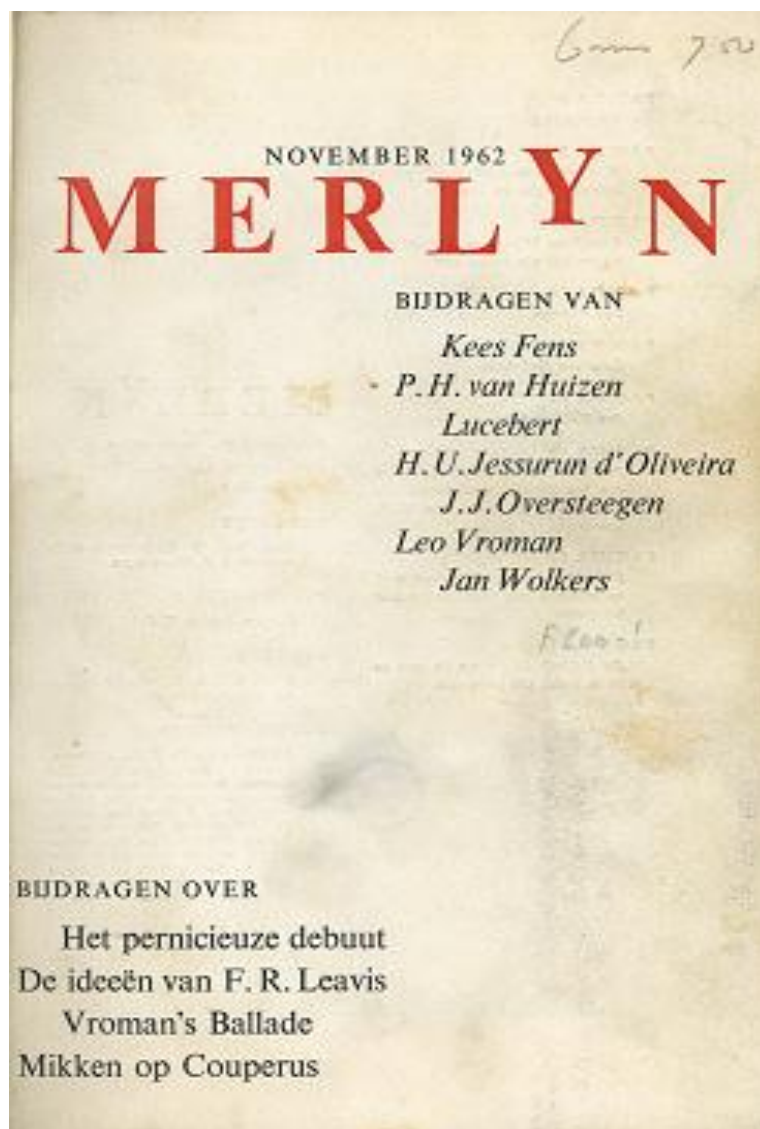
⁹ Anbeek 2001 (2).

¹⁰ *Ibid.* (7).

¹¹ *Ibid.* (9).

¹² Fens e.a. 1962 (2).

¹³ Nel van Dijk en Susanne Janssen, ‘De reuzen voorbij. De metamorfose van de literaire kritiek in de pers sedert 1965.’ In J. Bardoel et al., *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam 2002, 209-235 (220).

Afb. 1: Het eerste nummer van Merlyn

HET BEELD VAN MERLYN

De literatuurkritische praktijk van *Merlyn* heeft verschillende critici en literatuurwetenschappers beziggehouden. In de jaren zestig spreken recensenten vooral in termen van waardering (of juist niet) over *Merlyn*. Anne Wadman schrijft naar aanleiding van Fens' bundel *Loodlijnen* een recensie. Hij schetst het beeld dat veel mensen van *Merlyn* hebben als volgt: 'Hij bij wie de naam Kees Fens een schrikreactie van Merlyniaanse, academisch-geleerde en structuur-analyserende close-readerij veroorzaakt, zij terstond gerustgesteld.'¹⁴ Tevens spreekt Wadman van 'Merlynistische bekeringsijver en de obligate laatdunkende toon'. Duidelijk is dat literaire essays à la *Merlyn* door Wadman niet

¹⁴ Anne Wadman, 'Twee critici: opstellen van Kees Fens en Arthur Lehning.' *Leeuwarder Courant*, 18 maart 1967.

positief worden gewaardeerd. De criticus J.H.W.Veenstra laat tot op zekere hoogte dezelfde kritiek horen:

[...] mededelingen typerend voor het arrogant pedante toontje dat Merlyn meer en meer is gaan ontsieren en waarmee de redactie ook meer en meer is gaan uitglijden van een serieus begonnen opzet naar het uit overmoed opvoeren van wat voor nuchtere mensen lachnummertjes zijn.¹⁵

Naast kritiek zijn er ook andere geluiden te horen. Zo besteedt Paul de Wispelaere al in 1968, dus twee jaar na de opheffing van *Merlyn*, in een algemene bespreking van het essayistische werk van Cornets de Groot aandacht aan de beeldvorming die is ontstaan rondom het tijdschrift. De Wispelaere meent dat de methode van de Merlinisten ‘wel [wordt] gekenmerkt door een zo secuur mogelijke tekstinterpretatie en structuuranalyse waarbij het gelezen en onderzochte werk, als werk, in het middelpunt van de belangstelling blijft staan’.¹⁶ Hij expliciteert hier echter direct dat deze methode

[...] allerminst star en normatief [is], want de aard van de interpretatie wordt adequaat [sic] bepaald door de aard van het werk zelf; zij doet ook een beroep op alle ter beschikking staande middelen, desnoods ook extra-literaire, op voorwaarde dat die middelen werkelijk middelen blijven en direct in functie staan van de verklaring van het werk.

De Wispelaere meent dan ook dat ‘het “formatisme” in de kritiek van de Merlyniers en verwante essayisten [...] een hersenschim [is]’. Vaessens en Joosten hebben hier in 2003 wederom op gewezen:

In wezen is de kritisch-analytische praktijk van *Merlyn* echter iets geheel anders dan de later als ‘Merlinistisch’ aangeduide leesstrategieën die bijvoorbeeld in de schoolboekjes worden aange-reikt, of die in talloze tekstinterpretaties uit de jaren zeventig en tachtig worden aangewend. De aanduiding ‘Merlinistisch’ kan niet zomaar opgevat worden als ‘op de wijze van *Merlyn*’.¹⁷

Vaessens en Joosten menen dan ook dat veel van de kritiek op *Merlyn* onrechtvaardig is, omdat die kritiek ‘de makers van het tijdschrift afreken op wat hun minder getalenteerde navolgers doen.’ In 1970 verscheen de methode voor het schoolvak Nederlands van Drop en Steenbeek, *Indringend lezen*.¹⁸ In deze methode wordt niet expliciet gesproken over de opvattingen van *Merlyn*. Wel kan worden gezegd dat de voorgestelde leesmethode veel verwantschap vertoont met de ideeën van het tijdschrift. Gesteld wordt onder meer dat nauwkeurige tekstanalyse het begin en einde is van elke literatuurbeschuwing. De vele herdrukken van *Indringend lezen* wijzen erop dat veel studenten zijn opgevoed in de hier gepropageerde leeswijze.

¹⁵ J.H.W. Veenstra, ‘Gomperts en het formalisme van Merlijn.’ *Vrij Nederland*, 5 maart 1966.

¹⁶ Paul de Wispelaere, ‘Cornets de Groot: eigen plaats in essayistiek.’ *Het Vaderland*, 2 augustus 1968.

¹⁷ Thomas Vaessens en Jos Joosten, *Postmoderne poëzie in Nederland en Vlaanderen*. Nijmegen 2003 (25).

¹⁸ W. Drop en J.W. Steenbeek, *Indringend lezen 1. ‘Close-reading’ van poëzie; Indringend lezen 2. Analyse van verhalend proza*. Groningen 1970.

Verschillende literatuurwetenschappers, onder wie Meijer¹⁹, Mertens²⁰ en Brems²¹, geven de verwantschap aan die *Merlyn* vertoont met de ideeën van het Angelsaksische New Criticism. Meijer is de enige die van mening is dat de programma's geheel parallel lopen.²² Mertens wijst in *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* op de canoniserende functie die uitging van het tijdschrift.²³ Auteurs kregen de mogelijkheid om in *Merlyn* te publiceren en daarnaast werden deze auteurs door de essayistische begeleiding en analyse van hun werk aan het lezend publiek voorgesteld. Knuvelde²⁴, Mertens en Brems merken hier op dat het vooral ging om 'experimentele' auteurs als de Vijftigers.

Wat betreft de invloed die *Merlyn* zou hebben gehad op de literatuurkritiek trekken Ruiter en Smulders in *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990*, anders dan de hiervoor genoemde literatuurwetenschappers, verregaande conclusies. Allereerst merken zij op dat het tijdschrift 'een bijzondere rol heeft gespeeld in de popularisatie van het literaire klimaat'.²⁵ Het tijdschrift heeft grote invloed gehad doordat het de publieke gedachtewisseling over literatuur heeft gestimuleerd. Ruiter en Smulders betogen dat de invloed van *Merlyn* zowel elitaire als populaire facetten kende. *Merlyn* wilde een brug slaan tussen de academische en journalistieke literaire kritiek. Het blad streefde naar diepgang en kwaliteit, maar ook naar toegankelijkheid. Ontoegankelijke teksten van modernistische schrijvers werden op een gepopulariseerd-academische manier opengelegd. *Merlyn* bood geen kritische begeleiding van de contemporaine literatuur, maar begeleidde het proces waarin het literaire modernisme in Nederland werd bijgezet. Anderzijds menen Ruiter en Smulders dat *Merlyn* ervoor heeft gezorgd dat het bedrijven van literaire kritiek voor velen toegankelijk is geworden, waardoor het tijdschrift een ambachtelijk tintje gaf aan de omgang met literatuur. *Merlyn* heeft de basis gelegd voor de professionalisering van de literaire kritiek en heeft tegelijkertijd een aanzienlijke nivellering van de literatuurkritiek teweeggebracht. Tevens betogen Ruiter en Smulders dat de kritische methode van *Merlyn* gezien kan worden als een culturele doorbraak. Close-reading voorzag in de mogelijkheid om literatuurkritiek te bedrijven die niet gebaseerd was op de ideologische dimensies van literatuur. *Merlyn* introduceerde in Nederland dus een vorm van literatuurkritiek die volledig ontzuild was.

Wanneer de verschillende besprekingen van de literatuurkritische opvattingen van *Merlyn* worden bekeken en vergeleken worden met het omvangrijke artikel 'Analyse en oordeel' van J.J. Oversteegen, moet geconcludeerd worden dat het beeld dat van *Merlyn* is ontstaan niet geheel overeenkomt met de ideeën die de redacteurs van het tijdschrift

¹⁹ Maaïke Meijer, *De lust tot lezen. Nederlandse dichters en het literaire systeem*. Amsterdam 1988.

²⁰ Anthony Mertens, 'November 1962: Het eerste nummer van 'Merlyn' verschijnt – Vernieuwing van de literatuurbeschuwing.' In M.A. Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen 1993, 756-762.

²¹ Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen*. Amsterdam 2006.

²² Meijer 1988 (183).

²³ Mertens 1993 (758).

²⁴ G.P.M. Knuvelde, *Beknopt handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*. Den Bosch 1982 (526).

²⁵ Frans Ruiter en Wilbert Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990*. Amsterdam/Antwerpen 1996 (325).

hadden. De opmerking die Anbeek maakt in zijn artikel ‘Merlyn en de poëzie’ lijkt inderdaad van toepassing te zijn: ‘en dat bewijst dat er een Merlyn-mythe is ontstaan: in werkelijkheid lieten de redacteurs zich nl. heel wat genuanceerder uit [...]’.²⁶

In het vervolg van dit artikel zal niet nader worden ingegaan op de beeldvorming rondom het tijdschrift, maar zal gekeken worden naar literaire recensies uit 1955 en 1975. Op die manier zal ik onderzoeken hoe *Merlyn* de praktijk van de critici in de dagbladpers heeft beïnvloed. Dat is precies wat volgens Nel van Dijk en Susanne Janssen ontbreekt in het onderzoek met betrekking tot *Merlyn*. Zij geven in hun artikel ‘De reuzen voorbij. De metamorfose van de literaire kritiek in de pers sedert 1965’ een overzicht van de veranderingen die zich sinds 1965 hebben voorgedaan in de literaire kritiek. Hierin besteden zij ook aandacht aan de veronderstelde invloed die *Merlyn* heeft gehad op de literaire kritiek. Zij menen dat hierover ‘tot dusver niet meer dan algemene, nauwelijks gefundeerde stellingen [zijn] geventileerd’.²⁷ Van Dijk en Janssen doelen hiermee onder andere op de hiervoor weergegeven conclusie die Ruiter en Smulders trekken ten aanzien van de nivellering in de literatuurkritiek. Van Dijk en Janssen uiten hun kritiek op deze conclusies. Zij menen dat deze niet voldoende onderbouwd zijn. Allereerst is, aldus Van Dijk en Janssen, niet duidelijk wat Ruiter en Smulders precies bedoelen met ‘nivellering’ en tevens geeft ‘hun studie [...] in elk geval geen nadere onderbouwing voor dit pejoratieve oordeel over de kritiek en evenmin voor het aandeel van *Merlyn* in de veronderstelde nivellering’.²⁸

AANPAK

Een eerste stap om tot meer gefundeerde uitspraken te komen is de vergelijking van dagbladrecensies uit twee peiljaren. Het gaat om de peiljaren 1955, zeven jaar voor de verschijning van *Merlyn*, en 1975, negen jaar na de opheffing van *Merlyn*. De keuze voor deze peiljaren brengt een zeker afstand tot het tijdschrift met zich mee. Hiervoor is gekozen, omdat ervan wordt uitgegaan dat er enige tijd nodig is voordat de literatuurkritische praktijk van *Merlyn* zijn uitwerking kan hebben gehad op de literaire dagbladkritiek. Van alle recensies die in 1955 en 1975 verschenen, is gekozen voor de proza- en poëzierecensies van Nederlandse literatuur in *Het Parool*, *de Volkskrant* en *Trouw*. Het gaat alleen om recensies over nieuw verschenen werk van Nederlandse herkomst: verzameld werk, heruitgaven, jeugdliteratuur, vertalingen en bloemlezingen zijn niet opgenomen in het corpus. Er is getracht een zo homogeen mogelijk corpus recensies te verzamelen.

Bij het bestuderen van de recensies is op de volgende aspecten gelet: de omvang van de kritieken (in woorden), de gebruikte waardeoordelen, het gebruik van niet-directe en directe uitspraken en ten slotte het gebruik van lege, metakritische en postulatieve uitspraken. In tabel 1 is het analysemodel schematisch weergegeven. Voor alle stappen uit het analysemodel geldt dat proza- en poëzierecensies niet apart zijn behandeld, omdat het aantal poëzierecensies te klein is om er zinvolle uitspraken over te kunnen doen.

²⁶ Ton Anbeek, ‘Merlyn en de poëzie.’ *De Revisor* 1, 1974, 39-40 (39).

²⁷ Van Dijk en Janssen 2002 (220).

²⁸ *Ibid.*

Voor de analyse van de waardeoordelen die de recensenten hanteren, werden de categorieën gebruikt die door H.T. Boonstra zijn onderscheiden.²⁹ Het model van Boonstra bevat vijf hoofdcategorieën: het literaire werk kan bekeken worden in relatie tot de werkelijkheid, de auteur, de lezer, andere literaire werken en als autonoom geheel. Deze vijf hoofdcategorieën zijn onderverdeeld in verschillende subcategorieën. De categorisering van waardeoordelen in Boonstra's model leverde in een aantal gevallen problemen op, bijvoorbeeld wanneer een criticus over het uiterlijk van een roman oordeelt: 'De andere gedichten uit dit door de Arbeiderspers schitterend uitgegeven boekje [...].'³⁰ Voor dergelijke waardeoordelen is de categorie 'Uiterlijk' gemaakt. Om diezelfde reden is ook voor oordelen over de auteur buiten het werk een aparte categorie gemaakt, namelijk 'Auteur buiten werk'. Een voorbeeld van een uitspraak die in deze categorie is geplaatst: 'Terecht, want Daisne is een intelligent en vindingrijk verteller, die het schrijversvak over het algemeen goed verstaat.'³¹ Een recensent oordeelt niet altijd over een bepaald aspect van een literair werk, maar hij oordeelt soms over het geheel van de roman. Een voorbeeld: 'Maar desalniettemin heeft dit boek iets volmaakt hartveroverends.'³² Ook voor dergelijke oordelen is een aparte categorie gemaakt, namelijk 'Totaaloordeel'. Waardeoordelen over eerder verschenen werk van dezelfde auteur worden gemarkeerd door '[E]' achter het argument te plaatsen.

Ten derde is gekeken naar het voorkomen van niet-directe en directe uitspraken in literaire recensies, zoals die zijn onderscheiden door Olf Praamstra. Niet-directe uitspraken hebben niet direct betrekking op het in de kritische tekst behandelde onderwerp. Directe uitspraken hebben daarentegen rechtstreeks betrekking op het in de recensie behandelde onderwerp.³³ Als laatste wordt gelet op het voorkomen van de verschillende niet-directe uitspraken: lege, postulatieve en metakritische uitspraken. Lege uitspraken hebben niet met het besproken werk, de literatuur of de kritiek in het algemeen te maken. Postulatieve uitspraken hebben betrekking op de literatuur in het algemeen, het literaire klimaat of bijvoorbeeld het lezerspubliek. Metakritische uitspraken zeggen iets over de literaire kritiek: 'de eigen regels, middelen en de taak van de kritiek worden beschouwd'.³⁴ Praamstra's indeling leverde een aantal problemen op, doordat de variatie van uitspraken in de recensies niet automatisch gedekt werd door de categorieën directe en niet-directe uitspraken. Zo was niet altijd duidelijk welke uitspraken in de categorie lege uitspraken thuishoren. Praamstra geeft twee voorbeelden van lege uitspraken: 'Een criticus kan bijvoorbeeld aankondigen dat hij twee weken met vakantie gaat en in die tijd geen kritieken zal schrijven, of dat hem het weer de laatste tijd

²⁹ H.T. Boonstra, 'Van waardeoordeel tot literatuuropvatting.' *De Gids* 142, 1979, 243-253.

³⁰ Anton Kortweg, 'Groots is het liedje niet... een schitterend gedicht: protestverzen en subtiele natuurobservaties in Dick Hillenius' nieuwe bundel "Een klein apparaat tegen rechtlijnigheid".' *Het Parool*, 8 november 1975.

³¹ Gabriël Smit, 'Tussen waarheid en fantasie. Het leven van alledag weerspiegeld in proza.' *De Volkskrant*, 26 november 1955.

³² J.W., 'Vorst van de ballingschap.' *Het Parool*, 23 juli 1955.

³³ Olf Praamstra, 'De analyse van kritieken.' *Voortgang: jaarboek voor de neerlandistiek* 5, 1984, 241-264 (244-245).

³⁴ *Ibid.* (245).

niet bevalt, etc.³⁵ Deze voorbeelden zijn heel duidelijk, maar Praamstra maakt onder meer niet duidelijk tot welke categorie uitspraken met betrekking tot eerder werk van dezelfde auteur en reacties op eerder werk van dezelfde auteur behoren. Bij de directe uitspraken maakt hij namelijk onderscheid tussen descriptieve, interpreterende en evaluerende uitspraken. Bij de descriptieve uitspraken hoort bijvoorbeeld informatie over de auteur. Verder rekent Praamstra hiertoe ook de informatie over de publicatie van de tekst en verwijzingen naar andere reacties op de oorspronkelijke tekst.³⁶ Uitspraken over eerder werk van dezelfde auteur en verwijzingen naar reacties op eerder werk van dezelfde auteur worden dus niet ingedeeld door Praamstra. Een voorbeeld:

De wereld van schrijver Judicus Verstegen is er een van mislukking, vergeefsheid en nederlagen. De student D uit *De bruine ring om de ziel*, Verstegens vorig jaar verschenen roman, heeft een verhouding met zijn hospita die zich ophangt omdat uit een brief aan haar veel jongere minnaar blijkt dat hij een zoon heeft bij een andere vriendin - die de relatie met hem verbreekt. Met een mededeling over dag en uur van de begrafenis rijdt de onder dubbel verdriet en schuldbesef verdoofde student de stad in.³⁷

De criticus beschrijft hier een thema in het werk van Verstegen door te refereren aan Verstegens vorig jaar verschenen roman. Het gaat hier dus alleen indirect over het besproken werk (*De noordelijke samenzwering* van Verstegen). Bij de categorisering van deze uitspraak kom je automatisch uit bij de lege uitspraken, aangezien er geen sprake is van een postulatieve of metakritische uitspraak. Deze indeling voelt echter zeer onbevredigend, omdat de uitspraak niet betekenisloos is. Om die reden worden dergelijke uitspraken ingedeeld bij de directe uitspraken (ze horen bij de subcategorie descriptieve uitspraken).

Ook in andere, meer individuele gevallen, bleek de categorie lege uitspraken vragen op te roepen. Hieronder een voorbeeld van zo'n uitspraak:

Het is vreemd maar onmiskenbaar dat er na de oorlog een hausse is, en bij jonge schrijvers juist, om de ons van ouds vertrouwde naturalistische roman, in theorie psychologisch wat gemoderniseerd, maar toch vooral zich uitputtend in een eindeloos-geduldige kleinmalerei, waarin dan het innige en intieme vervangen is door een gedégoûteerdheid die naar de vorm niet minder cliché is, ook al is het gevoel, als men wil, altijd nieuw voor wie het beleeft.³⁸

De criticus laat zich hier uit over de literatuur, maar er is geen sprake van een directe, postulatieve of metakritische uitspraak. In dit geval en in vergelijkbare situaties is ervoor gekozen om de uitspraak toch in de categorie lege uitspraken te plaatsen. Duidelijk is echter dat de categorisering van directe en niet-directe uitspraken van Praamstra niet toereikend is voor de variatie in uitspraken die in de recensies werd aangetroffen.

³⁵ *Ibid.* (244).

³⁶ *Ibid.* (246-7).

³⁷ Max Nord, 'Judicus Verstegen overtreft nóch evenaart vroegere werk in *De Noordelijke samenzwering*: Roman vol machteloosheid.' *Het Parool*, 5 mei 1975.

³⁸ E. de R., 'Teun Lasts romandebuut: naturalistisch protest.' *Het Parool*, 26 februari 1955.

Een kanttekening die geplaatst kan worden bij de gehanteerde onderzoeksmethode, is dat alle recensies die geanalyseerd zijn, slechts door één persoon zijn beoordeeld. Hierdoor kan een bepaalde mate van subjectiviteit niet uitgesloten worden. Hoewel er bij meerdere beoordelaars gelet kan worden op de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid, is er ook dan sprake van een interpretatief moment. De subjectieve beoordelingen staan daarentegen niet in de weg dat het onderzoek algemene tendensen laat zien; ook wanneer er bijvoorbeeld enkele waardeoordelen ‘verkeerd’ zijn gecategoriseerd, blijven de grote lijnen die in dit onderzoek naar voren zijn gekomen zichtbaar.

I: Omvang

De omvang per recensie in aantal woorden.

II: Waardeoordelen

Waardeoordelen die voorkomen in de recensies zullen met behulp van het model van Boonstra worden ingedeeld.

Het model:

1. Argumenten waarbij het literaire werk beoordeeld wordt in relatie tot de (waarneembare en ideale) werkelijkheid
 - Het afspiegelingsargument
 - Het abstraheringsargument
 - Het engagementsargument
 - Het morele argument
2. Argumenten waarbij het literaire werk beoordeeld wordt in relatie tot de auteur
 - Het expressieve argument
 - Het intentionele argument
 - Het argument van auteurspoëtica
3. Argumenten waarbij het literaire werk beoordeeld wordt als autonoom geheel
 - Het compositorisch argument
 - Het stilistisch argument
4. Argumenten waarbij het literaire werk beoordeeld wordt in relatie tot de lezer
 - Het emotionele argument
 - Het identificatieargument
 - Het didactische argument
5. Argumenten waarbij het literaire werk beoordeeld wordt in relatie tot andere literaire werken
 - Het originaliteitsargument
 - Het traditieargument
 - Het relativiteitsargument

III: Niet-directe en directe uitspraken

Percentage niet-directe uitspraken en percentage directe uitspraken.

IV: Lege, metakritische en postulatieve uitspraken

Het voorkomen van lege, metakritische en postulatieve uitspraken in 1955 wordt vergeleken met het voorkomen van dergelijke uitspraken in 1975.

Een inhoudelijke bespreking van lege, metakritische en postulatieve uitspraken in recensies uit 1955 en 1975.

Tabel 1: Schematische weergave van het analysemodel

LITERAIRE RECENSIES IN 1955 EN 1975

Bij het bestuderen van de recensies wordt al snel duidelijk dat er in de kranten uit 1975 meer ruimte is voor recensies dan in 1955. Het gaat hier niet per se om het aantal recensies dat in de kranten verschijnt, maar ook om de toegenomen lengte van de recensies. In 1955 verschijnen de recensies in *Het Parool* niet op een vaste dag, maar er is wel een boekenrubriek: 'De lopende band'. De recensies die verschijnen zijn vaak vrij kort. Het is duidelijk dat *Het Parool* in 1955 veel meer aandacht besteedt aan andere kunstvormen, zoals theater en toneel, dan aan literatuur. Dit laatste geldt ook voor *Trouw* 1955. Opvallend is ook dat er veel recensies verschijnen over non-fictie. Voor *Trouw* 1955 en *de Volkskrant* 1955 geldt dat de recensies over het algemeen wel op een vaste dag verschijnen, namelijk op zaterdag. In *Trouw* 1955 wordt soms van de zaterdag afgeweken, de recensies verschijnen dan op donderdag. Ook in *Trouw* is er een boekenrubriek, genaamd 'Boekenkeur', maar recensies verschijnen ook buiten deze rubriek om. In *de Volkskrant* 1955 verschijnen de recensies altijd in de vaste boekenrubriek, 'De Boekenplank'. Het gaat hier echter voornamelijk om prozarecensies; er verschijnen bijna geen poëzierecensies in *de Volkskrant* in 1955.

In 1975 heeft elke krant een vaste kunstpagina die bijna altijd in de zaterdagkrant verschijnt. Op die kunstpagina is niet alleen aandacht voor literatuur, maar ook voor andere kunstvormen. In *de Volkskrant* is, net als in 1955, sprake van een vaste boekenpagina op zaterdag. Kees Fens is de vaste recensent die bijna wekelijks recensies of artikelen over literaire onderwerpen schrijft. Op de boekenpagina is een vaste rubriek, 'Over boeken gesproken', waarin soms een literair werk wordt besproken, dan weer een bepaalde trend in het literaire veld. Iets dergelijks is ook te vinden in *Het Parool* 1975. Guus Luijters schrijft columnachtige stukken met titels als: 'Er is niets mis met het boek, maar toch...' ³⁹ of 'Nescio op tv: literaire ramp'. ⁴⁰ In *Het Parool* 1975 staan veel artikelen over kunst in het algemeen en over literatuur in het bijzonder. Iedere vrijdag verschijnt een aparte pagina over kunst en iedere zaterdag is er een pagina over kunst en boeken. In *Het Parool* 1975 wordt zowel aan proza als aan poëzie veel aandacht besteed. In *Trouw* 1975 verschijnen de recensies meestal op zaterdag, maar soms ook op dinsdag of woensdag. Duidelijk is dat er in *Trouw* 1975 over andere kunstvormen artikelen verschijnen dan in 1955. Zo is er bijvoorbeeld veel aandacht voor film, terwijl daarvan in *Trouw* 1955 nog geen sprake was. Deze ontwikkeling is niet alleen in *Trouw* waar te nemen, maar ook in de twee andere kranten.

Susanne Janssen onderzocht de prestigeverschillen tussen cultuurvormen en de veranderingen die daarin zijn opgetreden tussen 1965 en 1990. ⁴¹ In haar onderzoek komt naar voren dat er wat betreft de ruimte die wordt vrijgemaakt voor negen onderzochte kunstvormen (literatuur, klassieke muziek, beeldende kunst, toneel, film, toegepaste

³⁹ Guus Luijters, 'Er is niets mis met dat boek, maar toch...' *Het Parool*, 22 februari 1975.

⁴⁰ Guus Luijters, 'Nescio op tv: literaire ramp.' *Het Parool*, 6 september 1975.

⁴¹ Susanne Janssen, 'De status van de kunsten in de Nederlandse pers 1965-1990.' In G.J. Dorleijn en K. van Rees, *De productie van literatuur: het Nederlandse literaire veld 1800-2000*. Nijmegen 2006, 199-216 (199).

kunsten, popmuziek, cabaret, musical en show, dans) in vier dagbladen (*NRC Handelsblad*, *de Volkskrant*, *De Telegraaf*, *Algemeen Dagblad*) aanzienlijke veranderingen zijn opgetreden tussen 1965 en 1990 in hun respectievelijke posities binnen de hiërarchie van kunstvormen. Zo is de aandacht voor toneel, toegepaste kunsten en klassieke muziek afgenomen, terwijl er sprake is van een (explosieve) groei in de belangstelling voor popmuziek, literatuur, dans en cabaret, musical en show. De positie van beeldende kunst en film veranderde tussen 1965 en 1990 nauwelijks.⁴² De prestigeverschillen tussen cultuurvormen die Janssen in haar onderzoek beschrijft, zijn in de kranten uit dit onderzoek ook waargenomen.

	Parool 1955		Volkskrant 1955		Trouw 1955		Totaal 1955	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
1. <i>Werkelijkheid</i>	60	28,0	49	22,5	54	24,1	163	24,8
<i>Afspiegelsargument</i>	53	24,8	37	17,0	36	16,1	126	19,2
<i>Abstraheringsargument</i>	1	0,5	1	0,5	0	0,0	2	0,3
<i>Engagementsargument</i>	0	0,0	2	0,9	7	3,1	9	1,4
<i>Moreel argument</i>	6	2,8	9	4,1	11	4,9	26	4,0
2. <i>Auteur binnen werk</i>	27	12,6	12	5,5	4	1,8	43	6,6
<i>Expressief argument</i>	25	11,7	12	5,5	3	1,3	40	6,1
<i>Intentioneel argument</i>	2	0,9	0	0,0	1	0,4	3	0,5
<i>Argument van auteurspoëtica</i>	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
3. <i>Autonoom</i>	57	26,6	64	29,4	65	29,0	186	28,4
<i>Compositorisch argument</i>	23	10,7	12	5,5	25	11,2	60	9,1
<i>Stilistisch argument</i>	34	15,9	52	23,9	40	17,9	126	19,2
4. <i>Lezer</i>	18	8,4	41	18,8	54	24,1	113	17,2
<i>Emotioneel argument</i>	15	7,0	37	17,0	46	20,5	98	14,9
<i>Identificatieargument</i>	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
<i>Didactisch argument</i>	3	1,4	4	1,8	8	3,6	15	2,3
5. <i>Andere literaire werken</i>	21	9,8	12	5,5	12	5,4	45	6,9
<i>Originaliteitsargument</i>	7	3,3	5	2,3	9	4,0	21	3,2
<i>Traditieargument</i>	12	5,6	6	2,7	3	1,3	21	3,2
<i>Relativiteitsargument</i>	2	0,9	1	0,5	0	0,0	3	0,5
6. <i>Uiterlijk</i>	1	0,5	0	0,0	1	0,4	2	0,3
7. <i>Auteur buiten werk</i>	3	1,4	7	3,2	3	1,3	13	2,0
8. <i>Totaaloordeel</i>	27	12,6	33	15,1	31	13,8	91	13,9
Totaal	214	100,0	218	100,0	224	100,0	656	100,0
<i>Oordelen over eerder werk [E]</i>	16	7,5	6	2,8	3	1,3	25	3,8

Tabel 2: Waardeoordelen per (sub)categorie in aantallen en in percentages per krant in 1955 en totaal in 1955⁴³

⁴² *Ibid.* (204-205).

⁴³ Door afronding van alle percentages op één decimaal is het mogelijk dat de optelsom van de percentages binnen één subcategorie met maximaal één decimaal afwijkt van het percentage in de hoofdcategorie en dat de optelling van alle percentages in de hoofdcategorieën met maximaal één decimaal afwijkt van het percentage in de kolom 'Totaal'.

	Parool 1975		Volkskrant 1975		Trouw 1975		Totaal 1975	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
1. <i>Werkelijkheid</i>	45	14,4	49	16,1	68	23,8	162	17,9
<i>Afspiegelingsargument</i>	37	11,8	46	15,1	56	19,6	139	15,4
<i>Abstraheringsargument</i>	0	0,0	1	0,3	7	2,4	8	0,9
<i>Engagementsargument</i>	3	1,0	2	0,7	1	0,3	6	0,7
<i>Moreel argument</i>	5	1,6	0	0,0	4	1,4	9	1,0
2. <i>Auteur binnen werk</i>	10	3,2	8	2,6	10	3,5	28	3,1
<i>Expressief argument</i>	4	1,3	4	1,3	8	2,8	16	1,8
<i>Intentioneel argument</i>	5	1,6	4	1,3	1	0,3	10	1,1
<i>Argument van auteurspoëtica</i>	1	0,3	0	0,0	1	0,3	2	0,2
3. <i>Autonoom</i>	101	32,3	117	38,4	95	33,2	313	34,6
<i>Compositorisch argument</i>	44	14,1	74	24,3	38	13,3	156	17,3
<i>Stilistisch argument</i>	57	18,2	43	14,1	57	19,9	157	17,4
4. <i>Lezer</i>	45	14,4	42	13,8	40	14,0	127	14,0
<i>Emotioneel argument</i>	44	14,1	40	13,1	36	12,6	120	13,3
<i>Identificatieargument</i>	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
<i>Didactisch argument</i>	1	0,3	2	0,7	4	1,4	7	0,8
5. <i>Andere literaire werken</i>	17	5,4	29	9,5	19	6,6	65	7,2
<i>Originaliteitsargument</i>	10	3,2	21	6,9	11	3,8	42	4,6
<i>Traditieargument</i>	7	2,2	7	2,3	8	2,8	22	2,4
<i>Relativiteitsargument</i>	0	0,0	1	0,3	0	0,0	1	0,1
6. <i>Uiterlijk</i>	3	1,0	0	0,0	3	1,0	6	0,7
7. <i>Auteur buiten werk</i>	3	1,0	5	1,6	4	1,4	12	1,3
8. <i>Totaaloordeel</i>	89	28,4	55	18,0	47	16,4	191	21,1
Totaal	313	100,0	305	100,0	286	100,0	904	100,0
<i>Oordelen over eerder werk [E]</i>	14	4,5	16	5,2	18	6,3	48	5,3

Tabel 3: Waardeoordelen per (sub)categorie in aantallen en in percentages per krant in 1975 en totaal in 1975

DE VERSCHILLEN TUSSEN 1955 EN 1975

Uit de analyse van de recensies blijkt dat de literatuurkritische praktijk in 1955 verschilt van de literatuurkritische praktijk in 1975. Het gaat niet alleen om verschillen tussen 1955 en 1975, maar ook tussen de dagbladen. Gedacht kan worden dat de verschillen tussen 1955 en 1975 zijn toe te schrijven aan enkele critici die in 1975 bij de onderzochte kranten werkten. Het gaat hier allereerst om *Volkskrant*-recensent Kees Fens. Aangezien Fens één van de oprichters van *Merlyn* is, is te verwachten dat zijn kritieken aansluiten bij de ideeën van het tijdschrift. Jessurun d'Oliveira zegt hierover echter het volgende: 'Onder de redacteuren van *Merlyn* was Kees Fens degene die misschien het minst voldeed aan het imago van het blad.'⁴⁴ Ook van Tom van Deel, die in 1975 voor *Trouw* schrijft, is bekend dat de ideeën van *Merlyn* hem zeer aanspreken. Wanneer echter het totaalplaatje bekeken wordt, dan is te zien dat de belangrijkste tendensen voor alle kranten uit het

⁴⁴ H.U. Jessurun d'Oliveira, 'De stilte na de muziek. Kees Fens en "Merlyn".' *Ons erfdeel: kultureel tijdschrift voor Zuidvlaamse werking in Vlaams-Nederlands-Suidafrikaanse samenwerking* 52, 2009, 4-11 (10).

onderzoek gelden. De kleine verschillen tussen de dagbladen doen dus geen afbreuk aan de gevonden resultaten.

In de eerste plaats komt uit de analyse naar voren dat in 1975 het totaal aantal woorden van alle recensies bijna twee keer zoveel als in 1955, waaruit blijkt dat er in de kranten van 1975 veel meer ruimte is voor literaire recensies. Het aantal recensies verschilt in 1955 niet veel van het aantal in 1975, 103 in 1955 tegen 117 in 1975. Ook het aantal besproken werken ligt heel dicht bij elkaar, 142 in 1955 tegen 143 in 1975. Het gemiddelde aantal woorden per recensie verschilt wel duidelijk: in 1955 is een recensie gemiddeld 433 woorden lang, terwijl dat in 1975 gemiddeld 726 woorden is.

In tabel 2 en 3 is het gebruik van waardeoordelen in recensies per categorie uit het model van Boonstra weergegeven. In de tabellen is te zien dat de categorie ‘Oordelen over eerder werk’ helemaal onderaan is weergegeven. Hiervoor is gekozen omdat de oordelen in deze categorie altijd ook nog in een van de andere categorieën geplaatst zijn – waarop had dat oordeel over het eerdere werk betrekking – waardoor een optelsom *inclusief* deze oordelen boven het totaal aantal waardeoordelen zou uitkomen, wat niet handig is in berekeningen.

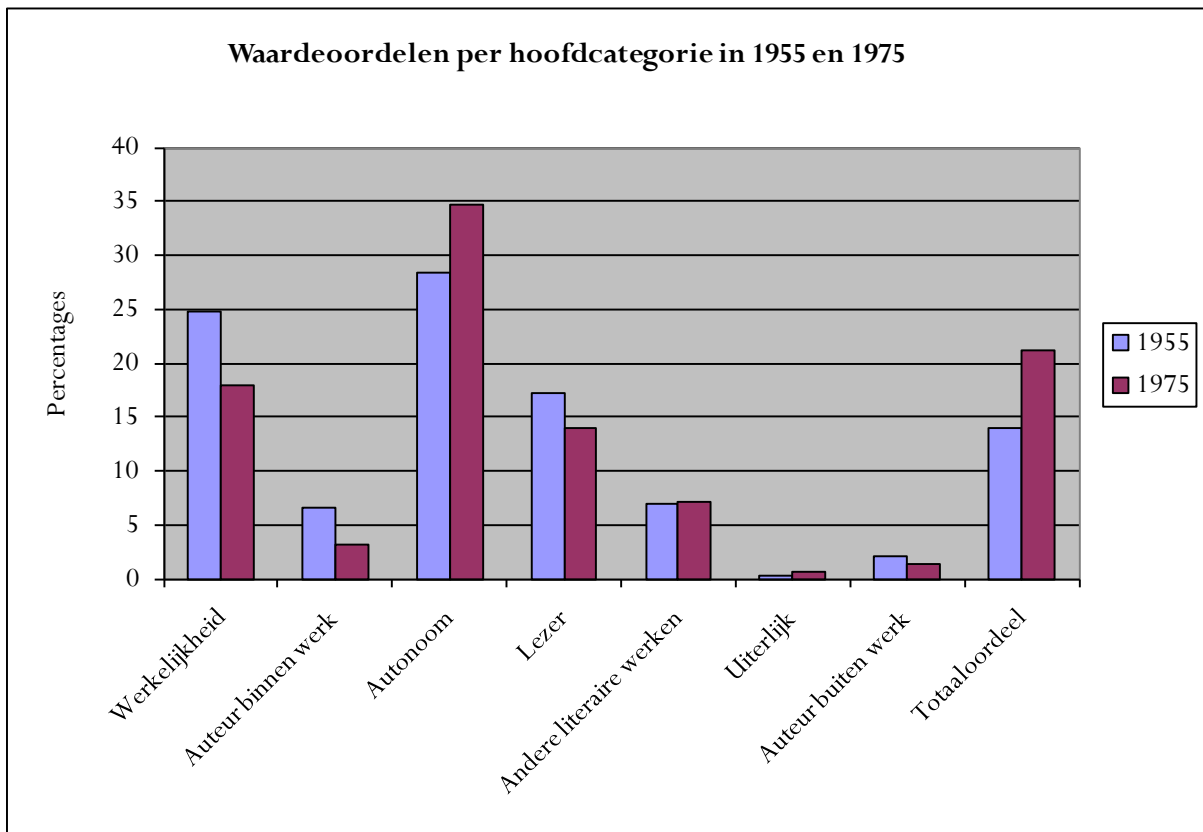

Fig. 1: Percentages waardeoordelen per hoofdcategorie in 1955 en 1975

Aan de hand van de laatste kolom uit tabel 2 en 3 en figuur 1 wordt duidelijk op welke punten de recensies uit 1955 en 1975 van elkaar verschillen. Allereerst worden er in 1975 minder vaak waardeoordelen gebruikt uit de eerste hoofdcategorie, ‘Werkelijkheid’ (van 24,8 procent in 1955 naar 17,9 procent in 1975). Ditzelfde geldt voor de waardeoordelen die betrekking hebben op de auteur binnen het werk (van 6,6 procent in 1955

naar 3,1 procent in 1975). Argumenten die betrekking hebben op de lezer worden in 1975 (14,0 procent) minder vaak gebruikt dan in 1955 (17,2 procent). Er is een zeer lichte stijging te zien in 1975 ten opzichte van 1955 bij de waardeoordelen over de relatie met andere literaire werken. In 1975 wordt er vaker (0,7 procent) een oordeel uitgesproken over het uiterlijk van het literaire werk dan in 1955 (0,3 procent), maar het komt nog steeds weinig voor. Bij de zevende hoofdcategorie, oordelen over de auteur buiten het werk, is een daling te zien in 1975 (1,3 procent) ten opzichte van 1955 (2,0 procent). Bij de laatste categorie, totaaloordeelen, is te zien dat er in 1975 veel vaker totaaloordeelen worden gegeven dan in 1955, 21,1 procent in 1975 tegen 13,9 procent in 1955. Ook valt op dat in 1975 een hoger percentage (5,3 procent) van de waardeoordelen betrekking heeft op eerder werk van dezelfde auteur dan in 1955 (3,8 procent).

Opvallend zijn de resultaten bij de derde hoofdcategorie, waardeoordelen die betrekking hebben op het werk zelf. Hier is te zien dat er in 1975 relatief gezien meer van dergelijke waardeoordelen voorkomen (28,4 procent in 1955 en 34,6 procent in 1975). Deze toename is vooral te danken aan het frequentere gebruik van het compositorische argument in 1975. Het stilistische argument wordt zowel in 1955 en 1975 regelmatig gebruikt door critici, in 1955 zelfs iets vaker dan in 1975. Aangezien de belangrijkste verwachting was dat een literair werk na *Merlyn* vaker op autonome gronden werd beoordeeld dan voor *Merlyn*, is met behulp van een Chi-kwadraattoets getest of het verschil tussen 28,4 procent in 1955 en 34,6 procent in 1975 niet op toeval berust. De toets wees uit dat het verschil statistisch significant is bij een p-waarde kleiner dan 0,01.⁴⁵ Aan het begin van dit artikel zijn meerdere opvattingen geformuleerd wat betreft de invloed die *Merlyn* gehad zou hebben. Uit het onderzoek van Anbeek bleek dat de ergocentrische analyse van literaire werken in 1962 (toen het eerste nummer van *Merlyn* verscheen) aan de universiteiten al was geaccepteerd. Hiervoor is duidelijk geworden dat deze manier van literaire werken bestuderen in de literaire dagbladkritiek pas na *Merlyn* zijn ingang vond. Anbeeks bewering dat *Merlyn* een brug heeft gevormd tussen de academische literatuurbeschuwing en de dag- en weekbladkritiek door de ergocentrische aanpak naar buiten te brengen wordt in dit onderzoek ondersteund. Het gevonden resultaat wijst op een invloed van de Merlinistische methode op de literatuurkritische praktijk van recensenten.

Er is voor iedere recensie uit het onderzoek gekeken naar de verhouding tussen directe en niet-directe uitspraken. Naast de gemiddelde percentages van directe en niet-directe uitspraken is gekeken naar hoe vaak het voorkomt dat in een recensie geen enkele niet-directe uitspraak te vinden is. Wanneer de resultaten van 1955 vergeleken worden met 1975, blijkt dat het gemiddelde percentage directe uitspraken in 1975 gedaald is ten opzichte van 1955 (en dus is het gemiddelde percentage niet-directe uitspraken in 1975 gestegen). In 1975 is het percentage recensies dat geen enkele directe uitspraak bevat lager dan in 1955. Critici hanteren in 1975 vaker een lege, postulatieve of metakritische uitspraak dan in 1955, namelijk 93 tegenover 45 uitspraken. Daarnaast is het opvallend

⁴⁵ De Chi-kwadraattoets levert een Chi-kwadraatwaarde van 6.9 en een p-waarde van 0,009 op.

dat de verdeling van de niet-directe uitspraken over lege, metakritische en postulatieve uitspraken in 1975 veel gelijkmatiger is dan in 1955.

Bij bestudering van de lege uitspraken in 1975 valt op dat verreweg de meeste lege uitspraken betrekking hebben op de literatuur. De criticus laat zich hier niet uit over het werk dat hij bespreekt, maar over een bepaald aspect van de literatuur dat indirect te maken heeft met het besproken werk. Dergelijke uitspraken zijn in alle drie de kranten veel te vinden. Deze lege uitspraken zijn vaak interessant, want ze geven informatie over de (visie van de recensent op de) contemporaine literatuur. De uitspraken geven in sommige gevallen een algemener kader weer waarbinnen de boeken besproken worden. Zowel in 1955 als in 1975 zijn slechts enkele uitspraken gevonden die iets persoonlijks over de criticus zeggen. Praamstra's voorbeelden van lege uitspraken schieten dus duidelijk tekort.

In 1955 zijn in totaal 24 postulatieve uitspraken gevonden, tegenover 35 in 1975. Zowel in 1955 als in 1975 wordt regelmatig een uitspraak gedaan over wat goede en wat minder goede literatuur is volgens de criticus. Naast dergelijke uitspraken zijn er in beide jaren ook postulatieve uitspraken te vinden waarin het niet per se gaat om de eisen die aan de literatuur worden gesteld, maar die een beschouwing bevatten over de verschillen tussen vrouwen- en mannenpoëzie of over de verschillen tussen journalistiek en literatuur. Gomperts stelt in een recensie uit 1955 de verhouding tussen autobiografisch materiaal en verzonden ideeën aan de orde:

De meeste romanciers gebruiken autobiografisch materiaal, vermengd met anecdotes, waarnemingen en fantasie. Zij zijn in hun boeken aanwezig, maar tegelijkertijd zijn zij vermomd en achter allerlei vreemde elementen verstopt. Vaak zijn die vreemde elementen dat wat zij te 'vertellen' hebben, interessanter dan zichzelf. Soms ook steekt alles wat zij verzonden en toegevoegd hebben ongunstig af bij hun werkelijke ervaring. De waarde van E. du Perrons mémoires 'Het land van herkomst' werd voor een groot deel bepaald doordat hij afwijzend stond tegenover het systeem van 'herinneringen omliegen tot zoiets als een roman, het geliefde artikel van het publiek'.⁴⁶

Deze uitspraak, over wat wel en niet op waarheid gebaseerd is in romans, keert ook tegenwoordig regelmatig terug in discussies over romans. Blijkbaar speelde de kwestie ook in 1955 al. Twee critici, C.J.E. Dinaux en v.D., spreken duidelijk hun literatuuropvatting uit. Hun opvattingen staan lijnrecht tegenover elkaar; ze doen erg denken aan de vorm of vent-discussie die speelde rondom het tijdschrift *Forum* in de jaren dertig van de twintigste eeuw. C.J.E. Dinaux zegt het volgende: 'Elk "wat" kan kunst worden, mits het "hoe" de voorname allure heeft om desnoods het reëel-vulgaire te verheffen tot de rang van het tragische of het deerniswekkende of het lachwekkende, wat dan ook, maar in ieder geval te verheffen boven zichzelf.'⁴⁷ Voor hem is de vorm van een literair werk heel belangrijk. De criticus v.D. denkt daar anders over: 'Bij het lezen van Nel Noordzij's

⁴⁶ H.A. Gomperts, 'De oudste zoon' geschiedenis van een moederbinding: Marnix Gijsen onvoltooibare autobiografie aangevuld.' *Het Parool*, 25 mei 1955.

⁴⁷ C.J.E. Dinaux, 'Nel Noordzij en de anderen: openhartige en discrete romandebuten.' *Het Parool*, 25 november 1955.

werk beseft men plotseling weer, dat de literatuur in haar hoogste vormen veel meer dan aesthetisch spel is: zij is mededeling van het hart.’⁴⁸ Voor hem komt de vorm van een literair werk op de tweede plaats, in de eerste plaats gaat het om de inhoud, om hetgeen de auteur te zeggen heeft, om zijn persoonlijkheid.

Uit de postulatieve uitspraken die in 1975 in de recensies werden aangetroffen blijkt dat de discussie over de autonomie van de roman enorm leeft. In 1955 ging slechts één uitspraak over dit onderwerp (zie de hierboven geciteerde uitspraak van Gomperts), tegenover zes in 1975. Bijvoorbeeld: ‘En als binnenkort de drummer van de Cats komt verklaren dat Hiddema maar wat uit zijn nekharen kletst, dan doet dat aan de kwaliteiten van Hiddema’s boek natuurlijk niets af: niet de werkelijkheid is belangrijk, maar de werkelijkheid van de literatuur.’⁴⁹ De strekking van de gevonden uitspraken komt overeen. De critici menen dat de waarheid in de roman op zichzelf staat en niet automatisch verwijst naar de buitenliteraire werkelijkheid. Ze zien het literaire werk als een autonoom geheel, net als de redacteuren van *Merlyn*.

Niet alleen de hierboven beschreven passages doen denken aan de ideeën die te vinden zijn in *Merlyn*, ook andere postulatieve uitspraken vertonen verwantschap met de poëtica van het tijdschrift. Fens zegt bijvoorbeeld het volgende: ‘De vorm van het verhaal moet de bewijzen voor de inhoud leveren.’⁵⁰ Nu is het natuurlijk niet zo bijzonder dat Fens deze uitspraak doet. Iets soortgelijks wordt echter uitgesproken door Tom van Deel: ‘Weliswaar is ons altijd geleerd dat in goede literatuur vorm en inhoud één zijn, maar dat neemt niet weg dat er schrijvers zijn voor wie de vorm hoofdzaak is en schrijvers die het au fond om de inhoud gaat.’⁵¹ Het feit dat Van Deel spreekt over ‘ons altijd geleerd is’ lijkt erop te wijzen dat de ideeën van *Merlyn* er al bij iedereen in zitten.

Als laatste zullen hier de gevonden metakritische uitspraken kort besproken worden. In 1955 zijn slechts acht metakritische uitspraken te vinden tegenover 30 in 1975, procentueel gezien bijna een verdubbeling. Dit zou kunnen worden gezien in het licht van professionalisering van de literaire kritiek, die volgens Ruiters en Smulders een gevolg is van *Merlyn*. Inhoudelijk gezien verschillen de metakritische uitspraken niet veel van elkaar: critici reflecteren op de beroepspraktijk en op de manier waarop die uitgeoefend zou moeten worden. Zo roept de bespreking van verhalenbundels of poëzieseries in 1975 bij meerdere recensenten vragen op (onder meer bij Fens). Dit komt doordat het niet eenvoudig is om in een recensie recht te doen aan het geheel van de bundel, zonder de afzonderlijke delen over het hoofd te zien. Hij merkt hier eveneens op dat een objectieve kritiek (een regel voor regel analyse met voor elke bewering adstructiemateriaal) in ieder geval binnen de dagbladkritiek onmogelijk is. Fens beweert zelfs dat een objectieve kritiek überhaupt niet mogelijk is, aangezien je altijd te maken hebt met een visie van een bepaalde lezer. Dat is een opvallende uitspraak voor één van de oprichters van *Merlyn*. Ook Van Deel laat zich uit over de taken van de dagbladcriticus. Hij doet in één van zijn recensies een opmerkelijke uitspraak over de stand van zaken in de literaire kritiek:

⁴⁸ v.D., ‘Poëzie & Poëzie.’ *Trouw*, 12 april 1955.

⁴⁹ Guus Luijters, ‘Hiddema: ronduit goed.’ *Het Parool*, 8 februari 1975.

⁵⁰ Kees Fens, ‘Wisselvallige verhalen van Hart en Geel.’ *De Volkskrant*, 28 juni 1975.

⁵¹ Tom van Deel, ‘Reve als circusjongen, terreur van de vorm.’ *Trouw*, 22 november 1975.

Er zullen vast en zeker recensenten zijn die van hun oordeelsvorming een potje maken - vooral op het ogenblik is de 'persoonlijke' kritiek weer aardig in zwang - maar er blijven er genoeg over die hun functie van kritisch intermediair tussen boek en lezer serieus nemen.⁵²

Van Deel beweert hier dat de persoonlijke kritiek, waarmee hij het niet eens is, opnieuw in belangstelling toeneemt. De bovenstaande resultaten laten echter voor alle stappen uit het analysemodel verschillen zien tussen de recensies uit 1955 en 1975. De resultaten van dit onderzoek ondersteunen de opvattingen van Jessurun d'Oliveira, Claessens en Ruiters en Smulders.⁵³ Zij zijn immers van mening dat *Merlyn* invloed heeft gehad op de literaire kritiek. De veranderingen die gevonden zijn tussen 1955 en 1975 kunnen echter niet automatisch aan *Merlyn* worden toegeschreven. Er hebben in de twintig jaar tussen 1955 en 1975 ook allerlei andere veranderingen in de maatschappij plaatsgevonden waarmee in dit onderzoek geen rekening kon worden gehouden. Hierdoor kan niet met zekerheid worden vastgesteld of de gevonden veranderingen aan *Merlyn* toegeschreven kunnen worden, maar dát er veranderingen waren in de wijze van oordelen voor en na *Merlyn*, is met dit onderzoek aangetoond.

•> MARIEKE VERMEULEN *studeerde Nederlandse Taal en Cultuur aan de Radboud Universiteit Nijmegen en werkt als docent Nederlands in het voortgezet onderwijs.*

⁵² Tom van Deel, 'Parels en memoires.' *Trouw* 27 september 1975.

⁵³ H.U. Jessurun d'Oliveira en Lidy van Marissing, 'Merlyn na de dood van Merlyn. Gesprek met H.U. Jessurun d'Oliveira.' *Raam: literair maandblad* 45, 1968, 36-43; Claessens 1967 (114); Ruiters en Smulders 1996 (325-326).